

FAZAKAS LÁSZLÓ

KOLOZSVÁRI KASZINÓK: EGYENLŐSÉG, POLITIKAI SEMLEGESSÉG?

Bevezető

■ Kolozsvár elsősorban társadalmi összetételének köszönhetően ideális táptalaja volt a reformkorban kibontakozó egyesületi mozgalomnak. A városban kialakuló egyesületi élet egészen az 1848-as forradalomig folyamatos fejlődésen ment keresztül, ezt követően a neoabszolutizmus korában egy hanyatlási periódus vette kezdetét, majd az 1867-es kiegyezés után újabb virágzó korszak következett.¹ Az egyesületek az első világháború kirobbanásáig Kolozsvár társadalmi és kulturális életének meghatározó tényezői voltak. Társadalmi hasznosságuk és a közművelődés terén kifejtett jótékony hatásuk vitathatatlan: támogatták az irodalmat, a művészetet, az oktatást, emellett jótékonyági, társasági eseményeket rendeztek, más szóval szorgalmazták a város kulturális-szellemi felemelkedését.² Alapszabályaikkal, közgyűléseikkel, választásaikkal a demokratikus élet előfutárának is tekinthetők. Azonban az egyesületi mozgalom kezdeti periódusában érzékelhető euforikus hangulat, melynek ideáljai az egyenlőségen, a szabadságon és a tolerancián alapultak, idővel kezdtek kikopni.³ A Széchenyi István által megálmodott több társadalmi réteget egységesítő egyesületek/kaszinók az évtizedek során egyre inkább az elkülönülés útját választották – legalábbis Kolozsvár esetében ez tapasztalható.

A kutatás célja

■ Jelen dolgozat célja megvizsgálni, hogy az általam kiválasztott négy azonos kategóriába (ka-

A társadalmi szeparáció a neoabszolutizmus a dualizmus korában is fennmaradt, azonban ekkoriban már foglalkozási (és etnikai) alapon történő elkülönülések is megfigyelhetők.

szinók) sorolható egyesületben – Kolozsvári Casino, Polgári Társalkodó, Kolozsvári Kör, Kolozsvári Nemzeti Kaszinó – voltak-e társadalmi alapú ellentétek, súrlódások, politikai színezetű konfliktusok? Mennyire követték az aktuális politikai irányvonalakat, trendeket? A rendelkezésre álló szegényes forrásanyag miatt nem vállalkozhatom ezen intézmények teljes áttekintésére, és ebből kifolyólag a dolgozat helyenként vázlatos és kevésbé részletező. Ugyanakkor a felkutatott dokumentumok alapján valamennyire rekonstruálható a kolozsvári kaszinók története.

Kérdésként merülhet fel, hogy a kolozsvári egyesületek közül miért ezt a négyet választottam. Ennek magyarázata a következő: a vizsgált időszakban, tehát a reformkortól egészen 1914-ig, többféle típusú egyesület működött a városban, melyeket az alapszabályzatukban rögzített céljaik alapján különböző kategóriákba sorolhatunk. Ha a Reisz László-féle felosztást vesszük figyelembe, akkor az egyleteket öt kategória szerint rendezhetjük: 1. kaszinók (társasegyletek), 2. az érdekképviseleti és önszervezési egyletek, 3. kultúra, önképzés, 4. szórakozás, sport, 5. jótékonykodás. Itt fontos kihangsúlyozni, hogy bizonyos egyesületek több kategóriába is besorolhatók.⁴ A dolgozat fókuszában álló négy egyesület a Kolozsvári Casino (1833), a Polgári Társalkodó (1837), a Kolozsvári Kör (1868) és a Nemzeti Kaszinó (1896) az alapszabályaikban rögzített céljaikat⁵ tekintve az első kategóriába sorolhatók. Emellett lényeges kiemelni, hogy az utolsó háromnak közös kapcsolódási pontjaik is voltak. Az egyik ilyen lényegesebb kapocs a szoros tagsági hálózat, az összefonódás volt. Ha tüzetesebben megvizsgáljuk ezeknek a viszonyrendszerét, akkor észrevehető, hogy az 1837-ben alapított Polgári Társalkodóból 1868-ban többen kiléptek, és létrehozták a Kolozsvári Kört, mely 1896-ig működött, majd átszerveződött, és felvette a Nemzeti Kaszinó nevét. Gyakorlatilag azt lehet mondani, hogy ezek a reformkortól a második világháború utániig közvetlen hatással voltak egymásra.

A kolozsvári kaszinókra vonatkozó források és szakirodalom

■ Mielőtt rátérnék ezen egyesületek vizsgálatára, mindenképp meg kell említeni a kolozsvári kaszinókra vonatkozó forrásokat és szakirodalmat. Az elsődleges forrásokat illetően csupán az alapszabályok és névjegyzékek maradtak fenn,⁶ valamint a Nemzeti Kaszinó két világháború közötti iratai. A hiányt többnyire a helyi sajtóban közölt cikkek révén egészíthetjük ki. A sajtó mellett a korabeli visszaemlékezések, emlékiratok, naplók, úti beszámolók forráscsoportja enged némi bepillantást a kaszinói élet kulisszái mögé. Itt elsősorban Bölöni Farkas Sándor és Gyulay Lajos naplójában, illetve John Paget útleírásában találunk a Kolozsvári Casinóra utaló információkat.

A történeti munkák közül Jakab Elek *Kolozsvár története* című könyvében kapunk aprólékosabb leírásokat a Kolozsvári Casinóról és a Polgári Társalkodóról. Merza Gyula 1940-ben kiadott, *A Kolozsvári „Nemzeti (Magyar) Kaszinó” és elődintézményeinek százéves története* címet viselő kötete ugyan nem tér ki részletesen a kaszinók történetére,⁷ ennek ellenére mégis nagy segítséget jelent, hiszen olyan adatok, információk alapján írta könyvét, melyek jelentős része ma már sehol sem található meg. Egy másik lényeges mű a *100 év. A kolozsvári kaszinó évkönyve, 1933*, melyet a Minerva Egyesület adott ki. Figyelembe véve az oldalak számát és a méreteket, a kiadvány inkább tekinthető füzetnek, semmint „valódi” évkönyvnek, ám ettől függetlenül erről is elmondható az, ami Merza Gyula könyvéről. Vagyis annak ellenére, hogy az évkönyv meglepően csekély terjedelemben mutatja be a kaszinó elmúlt 100 évét, forrásként – főleg az igazgatókról készített lista – nagyon jól használható.

A fentiek mellett még Dankanits Ádám 1968-ban publikált *Olvasó társulatok, polgári társalkodók és kaszinók*⁸ című tanulmányát érdemes kiemelni, amely leginkább az erdélyi kaszinók, köztük a Kolozsvári Casino és a Polgári Társalkodó könyvvallományát tekinti át és elemzi. Fülöp Géza *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és reformkorban*⁹ című, 1978-ban kiadott könyve szintén tartalmaz a kolozsvári kaszinókra vonatkozó információkat. A régebbi munkák közül még Benkő Samu 1992-ben megjelent *Széchenyi eszméinek és cselekedeteinek korabeli erdélyi fogadtatása*¹⁰ című tanulmányát kell megemlíteni. A tanulmányában kitér a reformkori erdélyi kaszinóalapításokra, de szó esik a Széchenyi és az erdélyi kaszinók levelezéseiről is. A legújabbak köréből lényeges Kárpáti Attila István nemrég publikált dolgozata,¹¹ amelyben a Kolozsvári Casino történetét ismerteti az alapítástól egészen 1848-ig. A városi kaszinók történetével foglalkozó munkák közül utolsóként említem a saját idevonatkozó írásaimat. A *Társasági élet a kolozsvári Nemzeti Kaszinóban*¹² című munka elsősorban levéltári források alapján próbálja rekonstruálni és bemutatni a két világháború közötti Nemzeti Kaszinó társasági életét, a *Könyvkultúra a kolozsvári kaszinókban*¹³ pedig a városi kaszinók könyvkultúrájára, olvasási szokásaira, illetve a kaszinó falain belül kialakult napilap-botrányokra fókuszál.

Az egyenlőség ideáljának kudarca (1833–1848)

■ A város első kaszinóját, a Kolozsvári Casinót 1833-ban alapították. Alapszabályának első paragrafusa kimondta, hogy: „A Casino művelt férfiak egyesülete, hová minden érdemes gondolkos és magaviseletű férfi befogadtatik.”¹⁴ Tehát a kaszinó legfontosabb szabálya elvileg bárki számára engedélyezte a tagságot, amennyiben az illető tiszteletreméltó (férfi)személy volt. De kik is voltak az „érdemesek”? Ha áttekintjük a kaszinó névjegyzékét, akkor világosan kirajzolódik, hogy leginkább a főnemesek. Igaz, találni köztük polgári származásúakat is, de számuk a főnemesekéhez képest alacsonyabb, és ekkoriban a kaszinó legfelsőbb irányításában semmilyen jelentősebb befolyásuk nem volt. Ezt támasztja alá az 1833-ban megválasztott választmányi igazgatóság összetétele is, amelyben a legfontosabb vezetői (igazgatói) pozíciókban kivétel nélkül főnemesek voltak. Azt viszont hozzá kell tenni, hogy a választmányon belül ennél valamivel kiegyensúlyozottabb volt az arány¹⁵ és a későbbiekben az igazgatói pozícióba polgári származású tagot is találhatunk.¹⁷ Tóth Árpád kutatásai szerint ennek magyarázata valószínűleg a „társadalmi koalíció” fokozott szemléltetése volt.¹⁸ Vagyis a kaszinóalapítások korai szakaszában figyeltek arra, hogy a vezetőségnek polgári származású tagjai is legyenek. Ebből a szempontból a Kolozsvári Casino tökéletesen illeszkedik abba a teóriába, melynek értelmében az újkori egyesületek egyik leglényegesebb sajátossága, hogy a rendi határokon kívüli egyesülés számára is utat engedett.¹⁹ A Casino egyik alapítója, Bölöni Farkas Sándor naplóbejegyzésében a következőket írta: „Utáltam minden privilégiumot, monopóliumot és megkülönböztetést...”²⁰ Itt is jól megfigyelhető, hogy a Kolozsvári Casino ötletével előálló Bölöni Farkas értékrendjében a társadalmi egyenlőség elve valóban fontos volt. Ebből arra következtethetünk, hogy amikor társaival²¹ együtt megalapította a kaszinót, azt nyilvánvalóan egy „sokrétű és sokszínű” társaságot egybefogó egyesületként képzelte el – ez viszont egyáltalán nem jelentette azt, hogy a kaszinó többi tagja szintén Bölöni Farkas elképzeléseit osztotta volna. Egy valami biztos, az 1833-as névjegyzék alapján megállapítható, hogy a kaszinó az egység jegyében kezdte működését. Az alapítás évében főnemesek, birtokos nemesek, polgárok egyaránt szerepeltek a tagok között. Az előbbi két kategó-

ria egyazon társaságban tömörülése azért érdekes, mert Wesselényi Miklós szerint ekkoriban: „...sok mágnás teli van előítélettel a nemesi rend ellen, s hogy arra megvetéssel tekint, azt, fájdalom!”²² Azonban jelen esetben a főnemesek és birtokos nemesek kaszinón belüli jelenlétének ténye alátámasztja azt a koncepciót, miszerint Erdélyben az arisztokrácia nem zárkózott el annyira a birtokos nemességtől, mint ahogy az Magyarországot illetően volt tapasztalható.²³

1835-ben az alapszabályokat tekintve egy kisebb módosítás fedezhető fel. Az első paragrafus kiegészítése szerint: „magánosok és önkéntesek egyenlő mértékű részvényeiből állva fenn, az egész egyetemnek sajátja; minél fogva benne senki sem követelhet külön magának valami kiváltságot vagy több jogot, mint más.”²⁴ A módosítás háttere nem ismert, de láthatóan szükségét érezték, hogy a kaszinó első paragrafusán pontosítsanak, és a részvényesek közti egyenlőséget még jobban kihangsúlyozzák. Tóth Árpád szerint az ilyenfajta módosítások valószínűleg arra utalhatnak, hogy az évek során a nyitottság és jogszerűség [vagy csupán ezeknek látszata – F. L.] egyre nagyobb hangsúlyt kapott.²⁵

Az 1833-as alapítást követően a kaszinó körül több kellemetlen incidens adódott, ami azt sejteti, hogy az elviekben elfogadott egyenlőség a gyakorlatba már jóval nehezebben volt átültethető. Gyulay Lajos gróf egyik naplóbejegyzése az egyenlőség megsértéséről tanúskodik, amikor arról számol be, hogy a kaszinó választmányának gyűlésén nem engedélyezték a tagok (részvényesek) részvételét. „Délután a választottságnak gyűlése volt, melybe az actionariusok nem bocsáttattak be, melyért szívemből is haragudtam. Nem szeretem még egy rongyos kaszinó választottságának tirannizmusa alatt nyögni.”²⁶ Látható, hogy a kaszinó vezetősége bizonyos esetekben önkényes módon lépett fel és nem biztosította a gyűlések átláthatóságát. Ugyancsak Gyulay naplójából tudhatjuk meg, hogy Wesselényi Miklós 1835-ben kezdeményezte az országgyűlés tagjainak titkos szavazás nélküli beválasztását, ezzel kiemelve és megkülönböztetve őket a többiektől. „Wesselényi egy indítványt tett, mely szerint javallja, hogy az országgyűlési tagok szívesen látott vendégei legyenek a kaszinónak, mégpedig megkülönböztetve, reájuk ne ballotiroztassék. Indítványa első ága elfogadtatott, de az ellen, hogy ballotirozás nélkül bevetessenek, első én keltem fel, és azt mondtam, hogy a kaszinóban mind egyformák vagyunk...”²⁷ Ez esetben az a probléma, hogy a Kolozsvári Casino szabályzata szerint tagokat csak a választmány titkos szavazása által vagy a közgyűlés általános titkos szavazása révén választhatnak be.²⁸ Ennek értelmében Wesselényi indítványa – hogy titkos szavazás nélkül válasszák be őket – a kaszinó alapszabályzatával ellentétes volt. John Paget beszámolója további kisebb konfliktusokra világít rá. Úti beszámolója szerint a kolozsvári hölgyek rossz szemmel nézték, hogy a kaszinó részvényesei közt csak férfiak lehetnek.²⁹

Az egyenlőség elvét csorbította a Kolozsvári Casino alapszabályában rögzített 20 forintos tagdíj,³⁰ mely akkoriban meglehetősen magas összegnek számított. A magas tagdíj jelentős mértékben korlátozta a jelentkezők társadalmi „sokrétűségét”, sőt ezzel lényegében kijelölték, hogy milyen társadalmi és vagyoni háttérű személyek kérvényezhetik a felvételt. Más szóval, gondosan megszűrték a jelentkezőket: a szegényebb egzisztenciával rendelkező társadalmi rétegeknek esélyük sem volt a belépésre. Ennek tükrében nem meglepő, hogy a kaszinó részvényesei többnyire az előkelőbb, vagyonosabb társadalmi osztályok köreiből származtak, ez pedig jelentősen meghatározta a Kolozsvári Casino városban belüli megítélését. A kaszinót a társadalmi egységesítés céljából hozták létre,³¹ ennek ellenére a városban csak „úri casinóként” emlegették, ezzel utalva arra, hogy a Kolozsvári Casinót el-

sősorban a főnemesek dominálták. Jakab Elek *Kolozsvár története* című munkájában szintén „úri casinónak” nevezte, sőt külön kiemelte, hogy ez volt akkoriban a főnemesség egyik „legnagyobb alkotása”.³²

A városban uralkodó társadalmi ellentétekre mutat rá az 1837-ben megalakult Polgári Társalkodó. Már a kaszinó elnevezése sokat elárul az akkori társadalmi viszonyokról. A „polgári” jelző nem véletlenül került a Társalkodó elé. Az elnevezésről született döntés hátterének konkrét okai lehettek, melyek közül a legfontosabb a társadalmi elkülönülés hangsúlyozása volt. De miért volt ez fontos? Feltételezhetően azért, mert a reformkorban egyre erősebb öntudatra ébredő polgárság nem kívánt a nemesség árnyékában maradni, hanem politikai és társadalmi megbecsülésre vágyott. Pajkossy Gábor szerint a városokban a társadalmi feszültség következtében tömörült külön kaszinókba a helyi elit és a középréteg.³³ Vagy ahogy Novák Béla fogalmaz: „Mindazonáltal az is lehetséges, hogy maguk a polgárok sem kértek a fentről jövő »kiegyenlítésből« és jobban érezték magukat saját rendjük tagjai között.”³⁴ Azonban az sem kizárt, hogy pusztán a rivalizálás volt a fő ok. Reisz László tanulmányából tudjuk, hogy némelykor ez volt az egyik legfontosabb egyetalkotó erő.³⁵

Mindezek ellenére Kolozsváron a városi polgárság egy része a nemesek által meghirdetett egyenlőséget kezdetben nem tekintette megalapozatlannak. Ez a névjegyzékekből is jól kivehető, hiszen az alapításkor a Kolozsvári Casinónak voltak polgári származású tagjai. De természetesen e személyek nem képviselték a város összes polgárának véleményét. Márpedig a polgárság „másik” részének nem volt éppen felhőtlen kapcsolata a főnemességgel. 1816-ban gróf Bethlen Pál és gróf Kendeffy Ádám a városi főbíróval keveredett csúnya konfliktusba, „mely sérelmet az egész polgárság magáévá tett s érette elégtételt kívánt”.³⁶ 1817-ben Fejér Jakab kormánybiztos feljelentést tett gróf Kendeffy Ádám ellen, mert állítólag az nyilvános helyen felpofozta őt.³⁷ Érdekes, hogy az a Kendeffy, aki a későbbi Kolozsvári Casino egyik alapítója lesz, két éven belül kétszer konfrontálódik a város egy-egy polgárával. További ellentétek születtek abból, hogy némely Kolozsváron élő főnemes nem fogadta el a városi tanács fennhatóságát. Ennek egyik következménye, hogy 1820-ban a városi tanács feliratban kérvényezte a királyi kormánybiztosnál, hogy rendeletben mondja ki: „Kolozsvárt nincs nemesi telek, hanem mindenik polgári.” De a kormánybiztos úgy döntött, hogy ez ügyben nem rendelkezik.³⁸ A fenti esetek kapcsán jól látható, hogy – más városokhoz hasonlóan – Kolozsváron jóval a kaszinóalapítások időszaka előtt már létezett egy főnemes/polgár ellentét, ami a következő évtizedek alatt sem oldódott fel teljesen.³⁹

A Polgári Társalkodó alapszabályzata a Kolozsvári Casinóéhoz hasonlóan szintén kitért az egyenlőség elvére, de csak a második paragrafusban, ahol a következő olvasható: „hogy egyik tagnak sem lehet elsősege a másikkal szemben”.⁴⁰ A tagfelvétel kapcsán elmondható, hogy ez nem igényelt akkora anyagi terhelést, mint a Kolozsvári Casino esetében, mivel itt mindössze csak 6 forint volt az éves tagdíj. Ennek ellenére a Polgári Társalkodóba sem volt egyszerű a felvétel, ugyanis ők a meghívásos módszert alkalmazták, tehát a már beválasztott tagok új személyeket javasolhattak felvételre, amennyiben ezt az erre a célra kihelyezett papíron jelezték. Egy másik tagsági lehetőség volt, ha a felvételt igénylő ezt indikálta egy őt ismerő választmányosnak vagy részvényesnek, aki kérvényét felterjesztette a választmányoknak, mely titkos szavazás révén döntött a kérvényező kérelméről.⁴¹ Tehát a Polgári Társalkodóba való felvételnél, jóllehet az alacsonyabb tagdíj kifizetése könnyebben volt teljesíthető, többnyire valamilyen kapcsolati hálóra volt szükség ahhoz, hogy a jelentkező felvételt nyerjen.

Következésképpen mindkét kaszinó esetében megfigyelhető, hogy a tagfelvételnek számos kritériuma volt. Hiába hangsúlyozták az akadálytalan csatlakozás lehetőségét, ha közelebbről megvizsgáljuk a követelményeket, akkor inkább ennek ellenkezője tapasztalható. A magas tagdíj (a Kolozsvári Casino esetében), illetve az alapszabályzat lehetőséget adott a két társaság vezetőisége számára a tagfelvétel szabályozására és ellenőrzésére, más szóval a felvételt kérvényező tagokat megsűrűhették. Tóth Árpád a reformkori pesti Nemzeti Casino alapszabályzatát vizsgálva szintén erre a megállapításra jutott. Szerinte a Nemzeti Casino vezetőisége fontosnak tartotta, hogy a kaszinóba belépni kívánókat megválogathassák: „Ez részben abból olvasható ki, hogy alkalmazták azokat a technikákat, amelyeket az önkéntes csatlakozáson alapuló kezdeményezések Nyugat-Európában már több mint egy évszázada »feltaláltak« a befogadásra érdemesek és a nem kívánatosak közti határ megállapítására. Ez a két alapvető eszköz a részvételi költség magas szintre helyezése és a ballottage módszere, vagyis, hogy a felvétel elfogadásáról a vezetőiség diszkrét titkos szavazása dönt.”⁷⁴² Ezen módszereket, technikákat a Kolozsvári Casino és a Polgári Társalkodó egyaránt előszeretettel használta, ugyanakkor ebből a szempontból az is megfigyelhető, hogy két társaság tagfelvételét meghatározó paragrafusai más reformkori egyesületek tagfelvételi szabályaival összevetve nem mutatnak lényeges különbséget.

A politizálások korszaka (1868–1913)

■ A neoabszolutizmus korszakából szinte semmilyen forrás nem áll rendelkezésre, így a legközelebbi adatok már a kiegyezést követő évből, 1868-ból származnak. Ekkor a Polgári Társalkodó részvényesei közt konfliktusok alakultak. Sajnos nincsenek konkrét információk ennek háttéréről, azonban nagy valószínűséggel a kaszinó új alapszabályzatának kidolgozása válthatott ki heves vitákat. Lényegében a kereskedők és értelmiségiek csoportjai közt formálódott konfliktus, és ez vezetett oda, hogy a nagyrészt értelmiségiekből álló tábor kivált, majd megalapította a Kolozsvári Kört. A Polgári Társalkodó nevének megváltoztatása Kolozsvári Kereskedői Társalgó Körre szintén azt jelzi, hogy ekkortól kezdődően a kaszinót domináló tagok főleg kereskedők voltak.⁴³ Jól látható, hogy ekkoriban már nemcsak a különböző társadalmi rétegek, hanem a különböző foglalkozású csoportok közt is kisebb-nagyobb ellentétek alakultak.⁴⁴ Erről Merza Gyula így ír: „Jellemzésül szolgáljon, hogy míg a Társalkodóban a bennszülött törzsökös polgárság uralta a helyzetet, addig a Körben az egyetemi tanári kar...”⁴⁵ A városon belüli társadalmi és foglalkozási alapú elhatárolódás jelenségére már a korabeliek is felfigyeltek. A *Vasárnapi Újság* a következőket írta: „Kolozsvári kör név alatt szándékoznak Kolozsvártt egy ötödik kaszinót létesíteni, politikai irányzatok kizárásával, csupán társadalmi alapon: hogy legyen egy hely, a hol a műveltség által egyenlők találkozhassanak össze, nem gátoltatván a kasztszellem által. Az csakugyan nem válik dicséretére Kolozsvár értelmiségének, hogy minden eddigi kaszinója özönvíz előtti kasztkok szerint van alakulva.”⁴⁶

A kiválás ellenére Merza könyvében azt állítja, hogy a Kolozsvári Kör tagjainak egy része a Polgári Társalkodónak is tagja maradt.⁴⁷ Ez a kettős tagság elsősorban valószínűleg csak a bizonytalanok egy kisebb csoportjára volt jellemző, vagy azokra, akik mindkét társasággal akarták a kapcsolatokat ápolni. Az a rész, amely a kiválás mellett tette le a voksát, gyaníthatóan nem maradt tagja a Polgári Társalkodónak, hiszen éppen azért váltak ki, mert nem értettek egyet a Társalkodó irányvonalával.

Az 1868-ban alapított Kolozsvári Kör alapszabályzata ugyan nem tartalmaz politikai semlegességre vonatkozó szabályt, azonban a Kör egyik 1883-as közgyűlésén többször elhangzik, hogy a kaszinó „mint olyan, nem politizálhat”.⁴⁸ Ennek ellenére a Kör részvényesei, amennyire lelkesen törekedtek a kulturális élet kiszélesítésére, legalább annyira kivették a részüket a politikai és felekezeti vitákból is. Az 1870-es évekből nincsenek konfliktusra utaló források, de viszont az 1880-as éveket követően már több is akad.

Az 1883-ban kirobbant Verhovay-botrány a kaszinót is jelentős mértékben érintette. Az előzményekről annyit kell tudni, hogy Verhovay Gyula 1879-ben megalapította a *Függetlenség* című lapot, melyet a kezdetekben erőteljesen támogatott a Függetlenségi Párt is, azonban 1883-ban megváltozott a helyzet. Verhovay lapja sosem volt egy kifejezetten „zsidóbarát” napilap, de a tiszaszlári per során olyan kemény antiszemita irányvonalat vett fel, amellyel a Függetlenségi Párt nem tudott azonosulni, ezért Verhovayt kizárták a pártból, a lapjától pedig elhatárolódtak.⁴⁹ Mivel akkoriban a napilapok figyelemmel kísérése alapvető olvasói szokás volt – ami nemcsak a tájékozottságot biztosította, hanem jelentős kulturális és gazdasági tartalmat is hordozott –, a legtöbb kaszinó, köztük a Kolozsvári Kör is fontosnak tartotta a napilapok, hetilapok, folyóiratok rendszeres járatását. A vezetőség a politikai semlegesség jegyében arra törekedett, hogy minden politikai irányzatú újságból legyen egy-egy, ennek értelmében a *Függetlenség* című napilap is jelen volt a Kör olvasótermeiben. Verhovay kizárását követően azonban a kaszinó Függetlenség Párt-i tagjai úgy érezték, hogy cselekedniük kell, és a lap kitiltását javasolták. Ezt az indítványt néhányan, köztük a Kör elnöke, Szász Béla is úgy ítélte meg, hogy nem fér össze a politikai semlegesség elvével, és az indítványról való döntést elhalasztották. A döntés elhalasztásának egyik feltételezett okát jól vázolja egy a *Kolozsvári Közlöny* 1883. április 24-i számában publikált cikk, mely szerint az indítvány azért volt fölöttébb kínos, mert ha a Kör közgyűlése kitiltja a lapot, akkor az egyértelműen a Függetlenségi Párt iránti szolidaritást jelentett volna, ez pedig „politizálás”. Ha azonban nem tiltja ki, akkor Verhovay azt úgy is értelmezheti, hogy a Kör helyesli, amit tesz. Több – valószínűleg kormánypárti – tag az indítvány időzítését kifogásolta. Szerintük a lap korábban is antiszemita jellegű volt, ennek ellenére nem történt javaslat a kitiltására.⁵⁰ Mindezen viták és dilemmák ellenére akkora lehetett a lap elleni tiltakozás, hogy végül a vezetőség kénytelen volt engedni, és a *Fővárosi Lapok* tudósítása szerint 1883 novemberében a lapot kitiltották.⁵¹

1894-ben újabb politikai (de akár egyházpolitikai is nevezhető) incidens rázta meg a kaszinót. Ezúttal a *Magyar Állam* egyházpolitikai napilap körül csaptak fel az indulatok, amely egy felségsértő cikket közölt Ferenc Józsefről, aki buzgó katolikusága ellenére aláírta az egyházpolitikai reformokat, ami lényegesen növelte a kormány erejét a katolikus klérus befolyásával szemben.⁵² Kolozsváron a város törvényhatósága teljes mértékben támogatta a kormány egyházpolitikai törvénytervezetét, annak ellenére, hogy Bíró Béla római katolikus plébános – egy kis antiszemizmust⁵³ is bevetve – mindent megtett annak érdekében, hogy a közgyűlés ellenezze az egyházpolitikai reformokat. Azonban a városi képviselők 72 igen és 7 nem szavazat ellenében helyeselték a kormány reformjait.⁵⁴

A *Magyar Állam* által közzétett cikk akkora felháborodást váltott ki, hogy a Kolozsvári Kör vezetősége indítványozta a napilap azonnali kitiltását.⁵⁵ A kaszinó közleményt is kiadott, mely szerint: „Társas körünknek lehet nem egy tagja, ki nem ért egyet az egyházpolitikai reformokkal, de egyetlen oly tagja nincs, kiben a legmagasabb megbotránkozást ne keltették volna a »Magyar Állam« dec. 12. számában

Consummatum cím alatt megjelent cikknek kifejezései, melyeket koronás apostoli királyunk személye ellen közreadni merészelt. Ezt a lapot társas körünkől kizárjuk...⁵⁶ Nyilvánvalóan a cikk hangneme volt az, ami elsősorban felháborította a Kör tagjait. Még ugyanebben a hónapban a *Bolond Istók* élclapot is kitiltották, mert az szintén egy, a királyt sértő tartalmat jelentetett meg. „Az a durvaság melyet a Bolond Istók 1894 dec. 18-ai számában Consummatum című képpel – ama tisztelettel és szeretettel szemben mellyel a magyar nemzet a legalkotmányosabb király iránt viseltetik – elkövetett, annyira megbotránkoztató, hogy ennek a lapnak a Kolozsvári Kör olvasó asztalán továbbra helyet nem adhat” – hangzott el a Kolozsvári Kör igazgató válaszmányának 1894. december 22-én tartott ülésén.⁵⁷ Látható, hogy a Kolozsvári Kör vezetősége képtelen volt a kaszinó falain kívül tartani a politikai, valamintvallási háttérű vitákat, és bizonyos esetekben különböző színezetű konfliktusok törtek felszínre, melyek gyakorlatilag mind a hétköznapi politikai életet meghatározó eseményekből származtathatók.

Az 1896-ban alakult Nemzeti Kaszinó impériumváltás előtti időszakáról nem sokat tudunk. A felkutatott forrásanyagból csupán egy olyan vitás esetet találni, amelyből következtetéseket vonhatunk le arra nézve, hogy a kaszinó falain belül mennyire érvényesülhetett a politikai semlegesség. A vita ismét egy sajtókiadvány miatt alakult ki, ám ezúttal nem napilapról, hanem folyóiratról volt szó. Mivel a Nemzeti Kaszinó a Kolozsvári Kör átalakulása révén jött létre, talán nem meglepő, hogy a különféle lapok kizárásának „hagyománya” fennmaradt. Jelen esetben a tagok egy része a Tisza István által szerkesztett, konzervatív irányvonalú *Magyar Figyelő* kitiltását kérvényezték. Az ekkoriban polgári-liberális *Pesti Hírlap* és a szociáldemokrata *Népszava* híradása alapján a kitiltás indoklása a következő volt: „mert a magyarnak soha senki annyit nem ártott, mint Tisza”. Továbbá a cikkből az is kiderül, hogy a politizálás ellen felszólaló elnök szavai hatástalanok voltak, és a közgyűlés szavazás útján kizárta a *Magyar Figyelőt*, valamint arról is döntöttek, hogy ezentúl a *Magyar Köztársaságot* rendelik meg.⁵⁸ Az eset érdekessége, hogy a konzervatív *Budapesti Hírlap* az 1913. március 11-i számában egészen mást állított. A lap szerint a március 2-án tartott közgyűlésen felmerült ugyan a *Magyar Figyelő* kitiltása és a *Magyar Köztársaság* megrendelése, azonban az indítvány elegendő számú szavazat hiányában érvényét veszítette.⁵⁹

Az eset pontos ismertetését nehezíti, hogy a kolozsvári sajtót nem érdekelte annyira az ügy, mint a budapestit, így nem is foglalkoztak ezzel. A kitiltás konkrét okai közt szerepelhet a városban tapasztalható Tisza-ellenes hangulat (mely kétségtelen a kaszinó falain belül is erősen érzékelhető volt).

A folyóiratok körüli vitának láthatóan teljes mértékben politikai színezete volt. A kitiltást kérvényező tagok Tisza-ellenesek voltak, de a kaszinó tagjai közt olyanok is akadtak, akik Tisza mellett álltak. Valószínűleg ez utóbbiak képezhették a kisebbséget, hiszen a következőkben a Tisza-ellenes hangulat a városban csak tovább fokozódott. Ez jól kivehető egy 1913. júniusában lezajlott törvényhatósági közgyűlési vitán, amikor is a városi képviselők egy része az új Tisza-kormány megalkulása ellen bizalmatlansági indítványt fogalmazott meg. Az indítvány felterjesztését 42 képviselő támogatta és csupán 12 nem.⁶⁰

A kaszinóban a túlságosan nyílt politizálást valószínűleg kerülték, de az ilyen „lap körüli viták” jó alkalmat szolgáltatottak arra, hogy hangot adjanak politikai nézeteiknek. Az ehhez hasonló viták felszínre törésének egyik magyarázata, hogy amint kirobbant egy országos jelentőségű politikai viszály, annak hatásai nyomban érzékelhetővé váltak a kaszinóban is. Mindezek tükrében kijelenthető, hogy a ve-

zetőség nem tudta érvényre juttatni a kaszinó első és egyben legfontosabb alapszabályát, mely kimondta, hogy: „Testületi működési köréből (...) ki van zárva minden politikai, felekezeti jellegű tevékenység.”⁶¹

Összegzés

■ A felkutatott adatok alapján arra következtethetünk, hogy a reformkori kaszinókat elsősorban a társadalmi háttérű megosztottság jellemezte. Tény, hogy a Kolozsvári Casino egyes alapítói valóban hittek a társadalmi egyenlőség ideájában, azonban ennek teljes megvalósítása csak abban az esetben sikerült volna, ha a kaszinó többi tagja ugyanezen értékeket vallja, vagy legalább ez irányban egy minimális toleranciát tanúsít.

Megfigyelhető, hogy Kolozsvári Casino egységesítési törekvéseit a városi polgárság valószínűleg másképp értelmezte, mivel a későbbiekben inkább saját társas egyesületbe tömörült. A reformkorban mindkét egyesület a szabályzatát haladó eszmék mentén próbálta megalkotni, azonban a tagfelvételt tárgyaló paragrafusok elég merevre sikerültek, ami inkább nehezítette semmint könnyítette volna a belépést – de mint láthattuk, a reformkori társasegyletek körében ezeknek a módszereknek az alkalmazása mondhatni eléggé elterjedt volt.

A társadalmi szeparáció a neoabszolutizmus és a dualizmus korában is fennmaradt, azonban ekkoriban már foglalkozási (és etnikai) alapon történő elkülönülések is megfigyelhetők. A kaszinók a politizálástól sem maradtak távol, fennállásuk alatt több politikai színezetű konfliktusra került sor. Ennek oka, hogy a kaszinók vezetősége képtelen volt a mindennapi politikai élet botránnyait a falakon kívül tartani. Ugyanakkor az is megfigyelhető, hogy bizonyos eseteknél a tagok nem tekintették a kaszinót semleges, mindentől független „oázisnak”, hanem lényegében a vitázási platformok egy újabb szintereként fogták fel. A dolgozatban vizsgált négy kaszinó önmagát haladó intézményként definiálta, azonban ez leginkább csak egy „kifelé” mutató látszat volt: hiszen történetüket társadalmi ellentétek és politikai botránnyok egyaránt tarkították.

■ JEGYZETEK

- 1877-ben már 72 egyesület és társulat működött a városban. Lásd: *Évi jelentése Simon Elek kir. tanácsosnak mint Kolozsvár sz. kir. város polgármesternek Kolozsvár sz. kir. város önkormányzati igazgatásáról, anyagi és szellemi állapotáról az 1877 évben*. Kvár, 1878. 97.
- Lásd Fazakas László: *Társasági élet a kolozsvári Nemzeti Kaszinóban*. Erdélyi Múzeum 2016. 1. sz. 97–105; Fazakas László: *Könyvkultúra a kolozsvári kaszinókban*. Korunk 2017. 1. sz. 75–79.
- R. J. Morris az angliai klubokat/egyesületeket vizsgálva állapította meg, hogy ezek elviekben elfogadott egyenlősége a gyakorlatban jelentős mértékben csorbul. In: Eöry Gabriella: *Pesti Casino, Nemzeti Casino és a kaszinómozgalom*. Arkádia. (http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/eory_casino – letöltés ideje: 2018. 04. 28).
- Tóth Árpád: *Önszervező polgárok*. Bp., 2005. 141; Reisz László: *Egyletek a dualizmuskori Magyarországon*. Statisztikai Szemle 1988. 10. sz. 933–934.
- A közös célok közt szerepelt: egy a társalgásra, eszmecserére alkalmas találkozóhely kialakítása; kártyajátékok, billiárdozás; egy könyvtár felállítás, a sajtókiadványok rendszeres járátása stb.
- Ezekből is csak egy néhány.
- Merza Gyula is megemlíti a forráshiányból fakadó nehézségeket.
- Dankánits Ádám: *Olvasó társulatok, polgári társalkodók és kaszinók*. Nyelv- és irodalomtudományi közlemények (NyIrk) 1968. 1. sz. 99–104.
- Fülöp Géza: *A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és reformkorban*. Bp., 1978.
- Erdélyi Múzeum 1992. 1–4. sz. 24–36.
- Kárpáti Attila István: *A Kolozsvári Casino története az alapítástól 1848-ig*. Korunk 2016. 11. sz. 76–82.
- Erdélyi Múzeum 2016. 1. sz. 97–105.
- Korunk 2017. 1. sz. 75–79.
- A Kolozsvári Casino részvényesei névsora betűi renddel és annak szabályai*. Kvár, 1833. 29. (a továbbiakban: *A Kolozsvári Casino szabályai*. 1833.)
- A Kolozsvári Casino szabályai*. 1833. 24–25.

16. Merza Gyula: *A Kolozsvári „Nemzeti (Magyar) Kaszinó” és elődintézményeinek százéves története*. Kvár, 1940. 6.
17. Ennek ellenére a kaszinó története során megválasztott igazgatók származási hátterét illetően messze a főnemesek képezték a nagyobb arányt.
18. Tóth Á. 2005: i. m. 151.
19. Eőry Gabriella: *Pesti Casino, Nemzeti Casino és a kaszinómozgalom*. Árkádia. (http://arkadia.pte.hu/tortenelem/cikkek/eory_casino – letöltés ideje: 2018. 04. 28).
20. Bölöni Farkas Sándor: *Naplótöredék (1835–1836)*. (Szerk. Szigethy Gábor). Bp. 2003. (<http://mek.oszk.hu/05800/05801/html/> – letöltés ideje: 2018. 05. 18); *Bölöni Farkas Sándor naplója*. (Szerk. Jancsó Elemér) Buk., 1971. 49.
21. Béldi Ferenc, Kendeffy Ádám.
22. Wesselényi Miklós: *Balítéletekről*. Buk., 1833. 69.
23. Pál Judit: *Unió vagy „unificálás”?* Erdélyi Tudományos Füzetek 267. Kvár, 2010. 17.
24. *A Kolozsvári Casino részvényesei névsora betűi renddel és annak szabályai*. Kvár. 1835. 33. (a továbbiakban: *A Kolozsvári Casino szabályai*. 1835.)
25. Tóth Árpád: *A pesti Nemzeti Casino reformkori társadalmi összetételének tanulságai*. In: Deák Ágnes – Völgyesi Orsolya (szerk.): *História mezején*. A 19. század emlékezete. Tanulmányok Pajkossy Gábor tiszteletére. Szeged, 2011. 49.
26. Kárpáti Attila István: i. m. 78.
27. Uo. – végül az országyűlés tagjait a kaszinó közgyűlése csak vendégként vette be, és nem részesítette őket semmilyen előnyben.
28. *A Kolozsvári Casino szabályai*. 1835. 34.
29. Kárpáti Attila István: i. m. 78.
30. *A Kolozsvári Casino szabályai*. 1833. 29.
31. Merza Gyula: i. m. 6.
32. Jakab Elek: *Kolozsvár története*. III. Bp., 1888. 772.
33. Pajkossy Gábor: *Egyesületek Magyarországon és Erdélyben 1848 előtt*. Korunk 1993. 4 sz. 106.
34. Novák Béla: *Fővárosi kaszinók a 19. században*. Budapesti Negyed 2004. 4. sz. (<http://epa.oszk.hu/00000/00003/00033/novak.html> – letöltés ideje: 2018. 05. 12.)
35. Reisz László: *Olvasóegyletek a dualizmusban*. Könyvtári Figyelő 2007. 2. sz. 255.
36. Jakab Elek: i. m. 915.
37. Uo.
38. Jakab Elek: i. m. 915–917.
39. Az 1850-es, '60-as években a Társalkodó névjegyzékében feltűnik egy-két főnemes is, ami a feszültségek enyhülésére utalhat. Azonban itt azt is hozzá kell tenni, hogy lehet ez csupán egy szimbolikus gesztus volt, mely kifelé az egyenlőség elvét próbálta hirdetni. Ugyanis a főnemesek tömeges csatlakozásának semmi jele nem mutatható ki.
40. *A kolozsvári Polgári Társalkodó alapszabályai*. Kvár, 1840. 21.
41. *A kolozsvári Polgári Társalkodó alapszabályai*. Kvár, 1840. 22–23.
42. Tóth Á. 2011: i. m. 48.
43. Merza Gyula: i. m. 15.
44. Etnikai alapon is volt elkülönülés. A kolozsvári románok 1861-ben saját kaszinót alapítottak. Lásd: Traian Brad: *Lectura și biblioteca publică la Cluj*. Kvár, 2001. (http://www.bjc.ro/new/fisierehtml/lectura_si_biblioteca_publica_la_cluj/cap2.htm – letöltés ideje: 2018. 05. 18.)
45. Merza Gyula: i. m. 25.
46. *Kolozsvári Kör*. Vasárnapi Újság 1868. ápr. 26.
47. Merza Gyula: i. m. 18.
48. *A kolozsvári kör*. Kolozsvári Közlöny 1883. ápr. 24.
49. *Újság az újságíróért: Verhovay és a Függetlenség*. In: Kosáry Domokos – Németh G. Béla (szerk.): *A magyar sajtó története III/2*. (<http://mek.oszk.hu/04700/04727/html/518.html> – letöltés ideje: 2018. márc. 29.)
50. *A kolozsvári kör*. Kolozsvári Közlöny 1883. ápr. 24.; *A Kolozsvári Kör-ben*. Fővárosi Lapok 1883. ápr. 25.
51. *A kolozsvári kör*. Fővárosi Lapok 1883. nov. 3.
52. Lásd Pók Attila: *Egyházpolitikai törvények*. In: *Az egyházak útkeresése Magyarországon 1850 után*. História 1983. 5–6. sz. 26.
53. Azzal érvelt, hogy mi lesz akkor, ha a keresztény hitről zsidóra is át lehet térni.
54. *Törvényhatósági közgyűlési jegyzőkönyvek* (a továbbiakban TKJ). Román Nemzeti Levéltár Kolozs Megyei Főosztálya (a továbbiakban RNL KMF), – Fond. 1. (mikrofilm). 14-1-85-173: 1893. március 29./49; *Városi közgyűlés. Az egyházpolitikai kérdések*. Kolozsvár 1893. márc. 30.
55. *A felségértő Magyar Állam*. Kolozsvár 1894. dec. 13.
56. *A kolozsváriak és a Magyar Állam*. Budapesti Hírlap 1894. dec. 14; Fővárosi Lapok 1894. dec. 14.
57. *Kitiltott felségértő lapok*. Kolozsvár 1894. dec. 24.; *Consummatum est*. Fővárosi Lapok 1894. dec. 23.
58. *A kolozsvári nemzeti kaszinó tüntetése Tisza István ellen*. Pesti Hírlap 1913. márc. 6.; *A kolozsvári kaszinó Tisza István ellen*. Népszava 1913. márc. 6.
59. *Politika a kaszinóban*. Budapesti Hírlap 1913. márc. 11.
60. TKJ RNL KMF – F1., 14-1-85-185: 1913. június 28./187.
61. *A kolozsvári Nemzeti Kaszinó alapszabályai, házszabályai és ügyrendje*. Kvár, 1897. 3.